

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1004-1013](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1004-1013)

Халюк Сергій Олександрович доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0003-1338-5117>

Бондар Олександр Сергійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0003-4870-9206>

Гігін Олексій Вікторович викладач кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, вул. Степана Тільги, 21, м. Кривий Ріг, 50065, <https://orcid.org/0009-0005-6578-4947>

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ЩОДО СТРАТЕГІЧНОГО КУРСУ ДЕРЖАВИ НА НАБУТТЯ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Анотація. В статті висвітлено питання конституційних змін щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському союзі. Вказано, що задля утвердження обраного напрямку в 2019 році до положень Конституції України були внесені зміни, якими задекларовано: статус Президента України як гаранта реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі; додаткові повноваження Верховної Ради України щодо визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, а Кабінету Міністру України – в частині забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі.

Проведено дослідження змісту, мети та особливостей конституційних змін щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі в різний період часу.

Здійснено градацію історичного процесу вступу України до Європейського Союзу на три періоди: 1) з серпень 1991 – січень 2019 року, який характери-

зується формуванням намірів розбудувати відносини з Європейським Союзом; 2) з 2019 – лютий 2022 року, який характеризується активним взяття Україною курсу на євроінтеграцію та внесенням конституційних змін щодо стратегічного курсу на набуття повнозначного членства України в Європейському Союзі; 3) з лютого 2022 року – по даний час, який характеризується застосуванням до України спрощеної системи прийняття в члени та наданням їй офіційного статусу кандидата на вступ до ЄС. Проаналізовано особливості кожного періоду, систематизовано нормативно-правові акти, якими супроводжувався історичний розвиток набуття Україною статусу кандидата до Європейського Союзу. Визначено перспективи членства України в Європейському Союзі.

Ключові слова: стратегічний курс, держава, Європейський союз, набуття членства, конституційні засади, європейська інтеграція, конституція, державні органи.

Khaliuk Serhii Oleksandrovykh Doctor of Science of law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Human Right, National Academy of Internal Affairs, Sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0003-1338-5117>

Bondar Oleksandr Serhiiiovych Candidate of Science of Law, Associate Professor, Associate Professor of Department of Civil and Legal Disciplines, Educational-and-Scientific Institute of Law and Innovative Education, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ave. of Science, 26, Dnipro, 49005, <https://orcid.org/0000-0003-4870-9206>

Hygin Oleksiy Viktorovych Teacher of the Department of Socio-Humanitarian and General Legal Disciplines, Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute, Donetsk State University of Internal Affairs, St. Stepana Tilha, 21, Kryvyi Rih, 50065, <https://orcid.org/0009-0005-6578-4947>

CONSTITUTIONAL CHANGES REGARDING THE STRATEGIC COURSE OF THE STATE TO ACQUIRE FULL MEMBERSHIP OF UKRAINE IN THE EUROPEAN UNION

Abstract. The article highlights the issue of constitutional changes regarding the state's strategic course towards full membership of Ukraine in the European Union. It is indicated that in order to approve the chosen direction in 2019, changes were made to the provisions of the Constitution of Ukraine, which declared: the status of the President of Ukraine as the guarantor of the implementation of the

strategic course of the state to acquire full membership of Ukraine in the European Union; additional powers of the Verkhovna Rada of Ukraine to determine the principles of domestic and foreign policy, implementation of the state's strategic course for Ukraine's full membership in the European Union, and the Cabinet of Ministers of Ukraine - in terms of ensuring the implementation of the state's strategic course for Ukraine's full membership in the European Union.

A study of the content, purpose and features of the constitutional changes regarding the strategic course of the state for the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union in different periods of time was conducted.

Gradation of the historical process of Ukraine's accession to the European Union was carried out into three periods: 1) from August 1991 to January 2019, which is characterized by the formation of intentions to develop relations with the European Union; 2) from 2019 to February 2022, which is characterized by Ukraine's active adoption of a course towards European integration and the introduction of constitutional changes regarding the strategic course for the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union; 3) from February 2022 to the present, which is characterized by the application to Ukraine of a simplified system of admission to membership and granting it the official status of a candidate for EU accession. The peculiarities of each period have been analyzed, the normative legal acts that accompanied the historical development of Ukraine's acquisition of the status of a candidate for the European Union have been systematized. The prospects of Ukraine's membership in the European Union have been determined.

Keywords: strategic course, state, European Union, acquisition of membership, constitutional principles, European integration, constitution, state bodies.

Постановка проблеми. Україною взято стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському союзі. З метою утвердження обраного напрямку в 2019 році до положень Основного закону законодавцем внесені зміни, якими задекларовано, що: президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; Верховною Радою України здійснюється визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; Кабінетом Міністра України забезпечується реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Проведення дослідження змісту, мети та

особливостей конституційних змін 2019-го року щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та організації Північноатлантичного Договору набувають особливої актуальності із урахуванням сьогоденних викликів з якими зіштовхнулася Україна та її офіційне визнання кандидатом до вступу до європейської спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти європейської інтеграції, її переваг та недоліків, міжнародний досвід були предметом дослідження в різний час таких учених як: Д. Бойчук, І.П. Мандрик, Н.В. Теремцова, О. Шпакович, К. Солодкова, П. Стецюк, Н.О. Степаненко, В.О. Степаненко, Н.В. Осадча, А.М. Костенко та ін. Водночас із урахуванням тривалості безпосередньо самого процесу вступу України до Європейського союзу, нових викликів та загроз, з якими зіштовхнулася Україна в останні два роки тема конституційних змін щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському союзі залишається актуальною.

Мета статті – виокремлення питань, пов'язаних із конституційними змінами щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському союзі.

Виклад основного матеріалу. З моменту незалежності будь-яка держава постає перед вибором щодо приєднання до відповідних надінституцій у вигляді союзів чи інших форм утворень. Фактично глобалістичні світові процеси об'єднують держави у спільних цінностях, прагненні у боротьбі до вирішення важливих та масштабних проблем світового значення. Так, і Україна з моменту набуття незалежності стала перед вибором щодо обрання курсу на приєднання до європейської спільноти, що додатково було зумовлено її географічним її розташуванням.

Процес вступу України до ЄС, умовно розділимо на три періоди:

Перший період (з серпень 1991 – січень 2019 року), який характеризується формуванням намірів розбудувати відносини з Європейським Союзом. В цей період (а саме в грудні 1991 року) започатковано відносини між Україною та ЄС, що ознаменувалось визнанням незалежності України в офіційному листі, спрямованого Міністром закордонних справ Нідерландів, як представником головуючої в ЄС країни.

У подальшому стратегічний курс України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у:

- ✓ Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року № 3360-ХІІ (втрата чинності); [1]
- ✓ Стратегії інтеграції України до ЄС, схваленій Указом Президента України від 11.06.1998 року № 615/98 (втрата чинності); [2]

✓ Програмі інтеграції України до ЄС, затвердженій Указом Президента України №1072/2000 від 14.09.2000 року (втрата чинності)[3]

✓ Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 року № 2411-VI, в якому забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС визначено як одну із основоположних засад зовнішньої політики України [4].

Також, в цей період процес вступу України до ЄС ознаменувався:

- 05.03.2007 року – початком переговорів України та ЄС в частині досягнення домовленостей про укладення нової угоди між Україною та ЄС;
- 09.09.2008 року – досягненням політичної домовленості про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію;
- 2009 рік – розробкою та схваленням Порядку денного асоціації;
- 19.12.2011 року – завершенням переговорів по майбутній Угоді про асоціацію;
- 21.03.2014 року – підписанням політичної частини Угоди про асоціацію;
- 27.06.2014 року – підписанням економічної частини Угоди про асоціацію;
- 16.09.2014 року – ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;
- 01.11.2014 року – тимчасовим застосуванням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;
- 01.09.2017 року – повним набуттям чинності Угода про асоціацію між Україною та ЄС [5].

Другий період (з 2019 – лютий 2022 року), який характеризується активним взяття Україною курсу на євроінтеграцію та внесенням конституційних змін щодо стратегічного курсу на набуття повнозначного членства України в Європейському Союзі. З цією метою Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» № 2680-VIII від 07.02.2019 року [6] були внесені зміни, згідно яких:

- абзац 5 преамбули Конституції України [7] доповнено положеннями, в яких основою для прийняття Основного Закону визначено серед іншого й піклування про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України;

- компетенцію Верховної Ради України розширено повноваженням щодо визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного

курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (п. 5 ч. 1 ст. 85 КУ);

- визначення Президента України гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 102 КК);

- повноваження Кабінету Міністрів України доповнено повноваженням забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (п. 1-1 ст. 116 КУ).

Аналізуючи змістові ознаки змін, які були внесені до преамбули Основного закону, зазначимо, що в розумінні Тлумачного словника української мови «преамбула» розглядається в двох значеннях: 1) як вступна частина будь-якого важливого документа-законодавчого акта, міжнародного договору, декларації тощо в якій викладено обставини чи підстави його проголошення, укладення; 2) як вступ до чого-небудь [8]. З огляду на це необхідність доповнення тексту преамбули Конституції України [7] вже після того, як її було прийнято виглядає не зовсім обґрунтовано. Окрім цього, законодавцем використовується різна термінологія. Так в одному випадку в Основному законі, мова йде про взяття Україною «стратегічного курсу» на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (преамбула), а в іншому вже – «європейського та євроатлантичного курсу України» (ст. 85, 102, 116 Конституції України) [7]. Зазначене породжує правову невизначеність.

Також варто звернути увагу, що внесені були зміни лише до Основного закону, в той час як до інших нормативних актів доповнення не вносились, це при тому, що останні повинні відповідати Конституції України. З цього приводу вдалим буде навести думку П. Стецюка, який вказав на необхідність внесення зміни до низки чинних законів та, підготовки нових нормативних актів щодо належного законодавчого забезпечення стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. На думку науковця, ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [9], яка має назву «Основні завдання Кабінету Міністрів України» слід доповнити пунктом «1-1», виклавши його у наступній редакції: «забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». Окрім цього, ст. 11 цього Закону під назвою «Програма діяльності Кабінету Міністрів України» розширити положеннями, які б прямо зобов'язували уряд вносити до програми своєї діяльності положення щодо забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі

та в Організації Північноатлантичного договору в довгострокових та короткострокових перспективах. Зазначені пропозиції, як видається, могли б суттєво покращити стан практичної реалізації конституційних положень щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору та реально їх наблизити. [10, с. 14]. Отже, не зважаючи на те, що зміни до Конституції України внесено ще в 2019 році, інші нормативно-правові акти не приведено у відповідність досі.

Загалом можна зазначити, що декларування Україною на конституційному рівні стратегічного курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору з однієї сторони засвідчували незворотність та серйозність обраного нею курсу, а з іншої сторони – створювали передмови для розв'язання майбутнього збройного конфлікту та загострення ситуації в цілому.

Третій період (з лютого 2022 року – на даний час), який характеризується застосуванням до України спрощеної системи прийняття в члени та наданням їй офіційного статусу кандидата на вступ до ЄС. Зокрема, 23 червня 2022 року відбулась історична подія, а саме Європейська Рада своїм рішенням надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС. Надання статусу кандидата на вступ до ЄС для України зумовлює суттєве підвищення рівня відповідальності ЄС за політичні, економічні, соціальні та гуманітарні процеси в Україні.

Перспектива членства в ЄС, за оцінкою багатьох експертів, є важливим драйвером реформ, який підкріплюється солідним фінансуванням з боку ЄС. Окрім цього, кандидатство України забезпечує те, що наша держава стає повноправним членом програм та ініціатив Євросоюзу, відкритих як для країн ЄС, так і країн зі статусом кандидата на членство [11].

Вимоги Єврокомісії, для надання Україні статусу кандидата на членство ЄС передбачають впровадження наступних умов:

- реформа Конституційного суду;
- продовження судової реформи;
- антикорупція;
- боротьба з відмиванням коштів;
- втілення антиолігархічного закону;
- узгодження аудіовізуального законодавства з європейським;
- зміна законодавства про нацменшини.

8 листопада 2023 року Європейська комісія рекомендувала Раді ЄС розпочати процес перемовин про вступ України до Євросоюзу. І вже в грудні 2023 року оголошено про відкриття переговорів про вступ України. Очікується, що рамки переговорів будуть ухвалені в березні 2024 року [12].

Таким чином, варто зазначити, що етап реалізації конституційних змін до початку повномасштабного військового нападу Росії на Україну 24.02.22 року характеризувався деякою сповільненістю, та набрав безумовної та безпрецедентної динаміки в другій половині 2022 року.

Висновки. Здійснено градацію історичного процесу вступу України до Європейського Союзу на три періоди: 1) з серпень 1991 – січень 2019 року, який характеризується формуванням намірів розбудувувати відносини з Європейським Союзом; 2) з 2019 – лютий 2022 року, який характеризується активним взяття Україною курсу на євроінтеграцію та внесенням конституційних змін щодо стратегічного курсу на набуття повнозначного членства України в Європейському Союзі; 3) з лютого 2022 року – по даний час, який характеризується застосуванням до України спрощеної системи прийняття в члени та наданням їй офіційного статусу кандидата на вступ до ЄС. Проаналізовано особливості кожного періоду, систематизовано нормативно-правові акти, якими супроводжувався історичний розвиток набуття Україною статусу кандидата до Європейського Союзу. Визначено перспективи членства України в Європейському Союзі.

З огляду на це можна зазначити, що фактично конституційне закріплення норм щодо взяття Україною стратегічного курсу на набуття повнозначного членства України в Європейському Союзі є засвідченням незворотності процесу євроінтеграції. З огляду на це, важливим є створення в Україні дієвого механізму реалізації конституційних приписів щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу України та приведення чинного законодавства у відповідність до конституційних приписів.

Література:

1. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-ХІІ (втрата чинності). Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>.
2. Про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС: Указ Президента України від 11.06.1998 року № 615/98 (втрата чинності). Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>.
3. Програма інтеграції України до ЄС: Указ Президента України від 14.09.2000 року України №1072/2000 (втрата чинності). Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text>.
4. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»: Закон України від 01.07.2010 року № 2411-VI. Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.
5. Історія становлення відносин Україна -ЄС. Режим доступу. URL: <https://minjust.gov.ua/m/istoriya-stanovlennya-vidnosin-ukraina-es>.
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від № 2680-VIII від 07.02.2019 року. Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>.

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
8. Тлумачний словник української мови. Режим доступу. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=преамбула>.
9. Про Кабінет Міністрів України. Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2014, № 13, ст. 222.
10. Стецюк П. Конституційні зміни щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО (проблеми реалізації). Правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України: досягнення та перспективи : збірник матеріалів учасників П'ятої міжнародної науково-практичної конференції (Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, 19 листопада 2021 р.) / відп. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. І. Д. Софінська. Львів : Каменяр, 2022. С. 11-14.
11. Богдан Т. Статус кандидата на вступ до ЄС: економічні та фінансові переваги. Режим доступу. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/28/688638/>.
12. Собенко Н. Україна виконала "майже" всі вимоги для початку переговорів про вступ в ЄС — президентка ЄК . Режим доступу. URL: <https://susplne.media/627824-ukraina-vikonala-majze-vsi-vimogi-dla-pocatku-peregovoriv-pro-vstup-v-es-prezidentka-ek/>.

References:

1. Pro osnovni napryamy zovnishnoi polityky Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 2 lypnia 1993 roku № 3360-XII (vtrata chynnosti) [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the Main Directions of Ukraine's Foreign Policy from July 2, 1993, № 3360-XII]. (1993, July 2). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Stratehiyi intehratsiyyi Ukrainy do YeS: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.1998 roku № 615/98 (vtrata chynnosti) [Decree of the President of Ukraine On Approval of the Strategy of Ukraine's Integration into the EU from June 11, 1998, № 615/98]. (1998, June 11). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> [in Ukrainian].
3. Prohrama intehratsiyyi Ukrainy do YeS: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2000 roku №1072/2000 (vtrata chynnosti) [Program of Ukraine's integration into the EU from September 14, 2000, №1072/2000]. (2000, September 14). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text> [in Ukrainian].
4. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 roku № 2411-VI [Law of Ukraine On the Principles of Domestic and Foreign Policy from July 1, 2010, № 2411-VI]. (2010, July 1). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> [in Ukrainian].
5. Istoriya stanovlennia vidnosin Ukraina - YeS. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/m/istoriya-stanovlennya-vidnosin-ukraina-es> [in Ukrainian].
6. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnoho chlenstva Ukrainy v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru): Zakon Ukrainy vid 07.02.2019 roku № 2680-VIII [Law of Ukraine On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the strategic course of the state towards Ukraine's full membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization) from February 7, 2019, № 2680-VIII]. (2019, February 7). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6> [in Ukrainian].

7. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 6 1996, № 254k/96-VR]. (1996, June 6). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].

8. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Retrieved from <https://slovyk.ua/index.php?swrd=mekhanizm> [in Ukrainian].

9. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 27.02.2014 roku № 794-VII [Law of Ukraine About the Cabinet of Ministers of Ukraine from February 27, 2014, № 794-VII]. (2014, February 27). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2014, No 13, st. 222 [in Ukrainian].

10. Stetsiuk P. (2021). Konstytutsiini zminy shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnogo chlenstva Ukrainy v YeS ta NATO (problemy realizatsii) [Constitutional changes regarding the strategic course of the state towards Ukraine's full membership in the EU and NATO (problems of implementation)]. *Pravovi zasady yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy: dosiahnennia ta perspektyvy: zbirnyk materialiv uchasnykiv Piatoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika», m. Lviv, 19 lystopada 2021 r.). vidp. za vyp. V. B. Kovalchuk; uporiad. I. D. Sofinska. Lviv: Kameniar, 2022. pp. 11-14 [in Ukrainian].

11. Bohdan T. Status kandydata na vstup do YeS: ekonomichni ta finansovi perevahy [EU Candidate Status: Economic and Financial Benefits]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/28/688638/> [in Ukrainian].

12. Sobenko N. Ukraina vykonala "maizhe" vsi vymohy dlia pochatku perehovoriv pro vstup v YeS — prezidentka YeK [Ukraine has fulfilled "almost" all the requirements for the start of negotiations on joining the EU - the President of the European Commission]. Retrieved from <https://suspilne.media/627824-ukraina-vikonala-majze-vsi-vimogi-dla-pochatku-perehovoriv-pro-vstup-v-es-prezidentka-ek/> [in Ukrainian].